

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

Толерантність до невизначеності як чинник формування професійної ідентичності офіцера – лідера

Хміляр Олег Федорович¹, Козуб Микола Миколайович²

¹ доктор психологічних наук, професор кафедри суспільних наук;
Національний університет оборони України; Україна

² слухач 2 курсу заочної форми навчання інституту стратегічних комунікацій;
Національний університет оборони України; Україна

Анотація. У статті визначено чинники формування толерантності до невизначеності в професійній діяльності офіцера – лідера.. Метою статті є аналіз чинників толерантності до невизначеності при формуванні професійної діяльності офіцера – лідера. Актуальність теми статті полягає у більш детальному вивченні толерантності до невизначеності як чиннику формування професійної ідентичності офіцера – лідера.
Ключові слова: слова: толерантність до невизначеності, професійна ідентичність, офіцер – лідер.

Головною характеристикою «нової повсякденності» є високий рівень невизначеності в професійній діяльності офіцера – лідера. З огляду на це особливе місце серед особистих якостей офіцера – лідера займає толерантність до невизначеності, яка в широкому розумінні має ознаки умови, процесу та механізму реалізації у повсякденній діяльності офіцера.

Слід зазначити, що з самого початку досліджень у науковому обігу співіснують поняття: «толерантність до невизначеності» та «інтолерантність до невизначеності».

В узагальненому вигляді для толерантність до невизначеності має характерні риси: потяг до невизначених ситуацій; почуття комфорту у момент перебування у невизначеній ситуації; сприймання невизначених ситуацій як бажаних; здатність розмірковувати над проблемою, навіть якщо є невідомими усі фактори та можливі наслідки при прийнятті рішення; здатність приймати конфлікт та напруження, що виникають у невизначених ситуаціях; здатність опиратись відсутності зв'язку та логіки у інформації що надходить; здатність приймати невідоме; здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючи; готовність

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

пристосуватись до невизначеної ситуації.

З античних часів (Сократ, Аристотель, Геракліт), в період середньовіччя (А. Августин, Т. Аквінський) і в Новий час (Ф. Бекон, Г. Гегель, Г. Лейбніц, І. Кант, Б. Спіноза) філософи, намагаючись виявити першооснову світу і матерії, торкалися питання їх невизначеності, суперечливості, непізнаваності, досліджували особливості людського сприйняття і спотворення, неоднозначності інтерпретацій реальності, аналізувати страх і тривогу, що виникає у людини при зустрічі з невідомим.

У середньовічній філософії поняття «невизначеність» пов'язано із апофатичною теологією, тобто розумінням Бога як принципово непізнаваного, такого, що не зводиться до якогось визначення (Аврелій, 2007) [1]. Зіткнення з невідомим, непізнаваним, таким, що не визначається, проводило до категорії Бога, Абсолюта, що відображено у роботах багатьох релігійних та ідеалістичних філософів ХІХ-ХХ ст.

Велике значення для осмислення проблеми невизначеності у бутті людини мають концептуальні розробки таких екзистенціалістів як Ж.-П. Сартр, Е. Мунье. Неминучість свободи і необхідність робити вибір, створювати своє життя, націленість на самовдосконалення, відповідальність за створення сенсу і значень, за структурування світу наблизили проблему невизначеності до конкретного життя людини (Сартр, 2020, Шинкарук, 2002).

До початку ХХ ст. прикладна наукова думка у своєму ставленні до пізнання прагнула ігнорувати будь-які аспекти невизначеності, виносячи їх за дужки наукових трактатів та експериментів. Невизначеність як феномен або співвідносилася з концепцією божественного, або трактувалася як ще незрозуміле, непізнане до кінця, невиявлене та сприймалася як перешкода. Протягом ХХ ст. невизначеність стає предметом не лише філософських та релігійних досліджень, а й природничо-наукового пошуку.

У процесі розвитку систем невизначеність така ж неминуча і розповсюджена, як і нестабільність. В науці описані складні процеси їх самоорганізації і саморозвитку як то: 1) присутність хаосу (невизначеності) як необхідної умови створення нового порядку 2) необоротність часу як фактору, який треба враховувати і брати до уваги, аналізуючи розвиток будь-якої системи. Упродовж століття ідеї щодо складності і самоорганізації живих та неживих систем і супутньої цьому процесу значущості випадковості і невизначеності відображалися в дослідженнях біофізиків, нейрофізіологів,

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

математиків і кібернетиків (Е. Морен).

Сучасна філософія науки вважає, що уявлення про суб'єкт, який пізнає, потрібно реконструювати як «суб'єкт, який спонтанно усвідомлює нередуковану складність самої природи». Ця думка розкрита в роботі Е. Морена: «...невизначеність іманентно вписана в уявлення о складності світу. Невизначеність означає незавершеність всякого процесу пізнавальної і практичної діяльності, непередданість, відкритість і нелінійність результату цієї діяльності і тому будь-яка дія, яку ми намагаємося зробити, визначається умовами навколишнього, природного чи соціального середовища, і може виявитися, що воно відхилиться від того напрямку, який був йому первинно заданий».

У роботах Д. Канемана й А. Тверски проаналізовано, як люди покладаються на обмежену кількість евристичних принципів, які спрощують складні завдання оцінки ймовірностей та прогнозування значень величин до більш простих (поверхневих) операцій судження, що призводять до серйозних та систематичних помилок. Невизначеність, за Д. Канеманом, можна розглядати як зовнішню і внутрішню, тобто зовнішній світ або стан нашого знання. Те, як людина оцінюватиме невизначеність (атрибуція невизначеності), у тому числі, залежить від часу. Події минулого частіше асоціюються із власним незнанням (я не мав інформації), а майбутнє – із характеристиками системи (світ складний і непередбачуваний) [2].

Авторами також доведено, що люди по-різному відчувають вагу втрат та доходів, а також схильні переоцінювати малі вірогідності і недооцінювати середні та великі.

Сучасними класиком вивчення ідеї непереборності невизначеності і необхідності справлятися з непередбачуваністю життєвих перипетій є Н. Талеб. Він вперше довів неспроможність наявних способів справлятися з непрогнозованістю життя і ввів в широкий науковий контекст метафору «чорного лебедя». Згідно з Н. Талебом, ми недооцінюємо випадковості і прогнозуємо майбутнє ретроспективно, відштовхуючись від того, що було в минулому. «Прикривай аспект проблеми ... полягає в тому, що вірогідність рідкісних подій неможливо розрахувати». Для Н. Талеба невизначеність, особливо в аспекті непередбачуваності подій, – це частина життя, умова, про яку треба пам'ятати і до якої треба пристосовуватися, розвиваючи таку якість як «антикрихкість». Ця властивість дозволяє вигравати від несподіваних подій більше, становитися кращим, ніж був,

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

проходячи через випробування [2].

Філософські постулати екзистенціалістів, ідеї квантової фізики, теорія перспектив Д. Канемана і А. Тверски, антикрихкість Н. Талеба так чи інакше проникали в психологію, породжували інтерес до вивчення того, як людина справляється з тривогою невизначеності, як ставитися до неї, як приймає рішення і діє у світі, де все менше і менше передбачуваності, а все більше складності та розвилок ймовірностей.

Отже, невизначеність у різних філософських традиціях розглядається з трьох ракурсів: як існуюча окремо від людини характеристика об'єктивного світу, його непізнаність, як обмежена здатність людини пізнати світ зовнішній і як існуюча суперечливість і неповнота знання людиною свого внутрішнього світу та причин вчинків. Невизначеність онтологічна – це властивість всесвіту, непізнаваність самого об'єкта пізнання. Невизначеність гносеологічна пов'язана із неможливістю мати повну, вичерпну інформацію про наявну ситуацію, усі обставини та наслідки прийняття рішень; відсутність мови опису, методу освоєння, що відповідає даній галузі буття, неможливість вийти за рамки мови. Невизначеність епістеміологічна говорить передусім про недосконалість інструментів пізнання.

У сучасній психології природу невизначеності особистості розглядають з різних сторін: аналізують поняття невизначеності в психології (Е.Г. Луковицька, та інші), вивчають прояви особистісних особливостей в ситуаціях невизначеності (М. Голубев,) та стан невизначеності в творчості людини невизначеність у її зв'язку життєстійкістю людини. Найбільш активно вивчаються механізми подолання невизначеності (Н. Коваль, П. Фоксман), а в останні роки досить глибоко досліджується толерантність до невизначеності (С. Баднер, І. Леонов, Д. МакЛейн). Оксфордським тлумачним словником з психології, невизначеність є станом переконання, коли людина не зовсім впевнена в собі. Також часто невизначеність розуміють як якесь відкрите завдання, в якому людина, яка виконує його, не знає усієї сукупності чинників та повинна привести декілька гіпотез і тільки потім аналізувати, які з них є найрезультативнішими [2].

У західній психології існує два поняття невизначеності: «uncertainty» і «ambiguity». Хоч ці два поняття пов'язані між собою досить схожими феноменами, але слід дати їм більш чіткі визначення і докласти зусиль, щоб знайти аналоги у рідній мові. Відзначається, що до першого поняття в перекладі більше підходить «неясність», а до другого «невизначеність». Невизначеність, як правило розглядається як усвідомлення

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

того, що наші переконання та уявлення про світ не можуть точно передбачити майбутні події в нашому середовищі. У поведінкових і пізнавальних науках невизначеність, головним чином, у межах сфери прийняття рішень, і, отже стосується труднощів передбачити події, які є наслідками інших дій. Впливова теорія Ю. Даян [3] запропонувала існування двох основних видів невизначеності: очікувана та несподівана невизначеність. Перша стосується середовищ, в яких наявна інформація є слабким прогностичним фактором майбутніх подій. Однак ненадійність є стабільною і відома. На відміну від непередбаченої невизначеності, мова йде про ситуацію, коли фундаментальні зміни у навколишньому середовищі стають недійсними щодо минулих прогнозів.

Відмінність можливості і ймовірності полягає в наступному: можливість означає, коли щось в майбутньому реалізується через наші власні дії і іншим способом реалізуватися не може; ймовірність – коли щось трапляється або не трапляється незалежно від наших власних дії.

Підводячи підсумок сказаному, слід зазначити, що невизначеність, окрім неприємних емоцій, містить в собі важливий потенціал для особистості, за умови адекватної позиції у відношенні до невизначеності і можливості відчутти притаманні їй позитивні можливості.

Невизначеність як відсутність визначеності, однозначності може бути виявлена в безлічі ситуацій: в повсякденних ситуаціях, в ситуаціях міжособистісної комунікації, при міжособистісній і груповій взаємодії, при вирішенні завдань професійної діяльності, при прийнятті рішень. При вирішенні завдань професійної діяльності, у важких ситуаціях відсутність необхідної інформації, неясні критерії результативності, імовірний характер розвитку ситуації породжують невизначеність [3].

Н. Малініна у своїй праці вирішила узагальнити різні підходи до розуміння невизначеності та виділити характерні риси всіх ситуацій, що викликають у людей стан невизначеності: – залежить від подій, які неможливо передбачити з повною визначеністю; – невідомість ймовірності альтернатив; – невизначеність будь-яких форм і підстав для прийняття рішень і вибору дій; – ймовірність того, що ситуація призведе до невігідного результату, програшу;

Можна виділити наступні три взаємопов'язані характеристики ситуації невизначеності. А саме: а) *множинність* – суб'єктивна наявність безлічі можливостей, варіативності виборів, рішень і інтерпретацій;

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

б) *непередбачуваність* – суб'єктивну неможливість прогнозу її розвитку, невідому ймовірність тих чи інших подій, сприймається відсутність причинно-наслідкових закономірностей; в) *не контрольованість* – суб'єктивну неможливість контролювати розвиток подій, протистояти несподіванок, передбачити їх.

М. Крамер виділив 2 фактори, які впливають на поведінку людей в ситуації невизначеності: перший – людина не сприймає невизначеність у кожній ситуації. Прогнозовані ситуації чи ті, що легко розуміються, можуть мати для нього низький рівень невизначеності; другий – людина відрізняється за ступенем толерантності до невизначеності. Специфічна ситуація може лягти в основу нестерпної невизначеності для однієї людини, коли інша не надає ситуації ніякого значення.

Отже, невизначеність у нашому житті може грати не тільки негативну роль, яка полягає у тому, що стан невизначеності може пригнічувати людину. Позитивна ж роль цього феномена розвертається у свободі та є джерелом креативності. Він дає визначення невизначеності, як дії різних сторін душі у різноманітних напрямках, коли людина не має поняття, що вибирати і куди йти далі.

Невизначеність трактується в науці як ситуація з невідомими змінними, або відносна невідомість того, що відбувається. Також ситуація невизначеності розглядається як наявність неповної інформації щодо того, що відбувається тут і зараз в умовах прийняття рішення. Невизначені ситуації передбачають невизначеність стимулу і необхідність його виокремлення з безліч подібних. Деякі науковці невизначеність розглядають як ситуацію яка в суб'єктивному усвідомленні індивіда суворо не детермінована ні засобах рішення, ні в шуканому результаті. Р. Халлман [4] трактує невизначеність як ситуацію подвійності, суперечливості і незв'язаності інформації, що надходить.

Інші дослідники невизначеність розглядають як ситуації смислового абсурду, що припускають залучення піддослідних у діяльність мета якої їм не відома, як ситуації принципової невідомості майбутнього. А. Подд'яков [4] вказує, що невизначеність інформативна, бо розширяє багато потенційних можливостей, також вона є джерелом творчості, відкриттів і винаходів винаходів нового, невідомого і оригінального, а негативні емоційні стани в умовах невизначеності «відображають принципову неможливість знаходження єдиного обґрунтованого, самого правильного зі всіх точок зору вибору: вибору єдиного універсального підходу, єдиної цілі, єдиної

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

гіпотези, єдиного методу, єдиного критерію оцінки результату»

С. Максименко [5] розглядає невизначеність як стан (процес), що виникає в ситуації об'єднання мінливості ознак двох і більше психічних явищ; П. Лушина, який ситуації невизначеності розглядає як перехідні стани, що спонукають особистість переживати позитивні емоції в нових неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозу, а як такі, що кидають виклик; також можуть вбачати в ситуаціях невизначеності резерв різноманітних шляхів розвитку особистості та становлення нової ідентичності.

Розвиток психології впродовж ХХ століття характеризується усвідомленням ролі невизначеності у житті особистості і «призначенням» особистості відповідальною як за толерування цього факту, так і за зменшення екзистенційної невизначеності за допомогою власного сенсопородження, щоденних рішень та дій. Необхідність кожної миті знов і знов перевизначати себе нерозривно пов'язана з відчуттям плинності часу і необхідністю структурувати власне теперішнє, майбутнє та переглядати значення минулих подій.

Таким чином толерантність до невизначеності є багаторівневим та багатовимірним особистісним конструктом, який може бути віднесений до інтегральних характеристик особистості. Невизначеністю можна назвати ситуацію, в якій через нестачу або перевантаженість інформацією через те, що особистість стає невпевненою у своїх подальших діях та не може вирішити яке рішення їй обрати. Невизначеність може призводити не тільки до стану невпевненості, а, також розгубленості та зниженню психологічного благополуччя особистості, впливати на якість її життя.

У бойовій обстановці невизначеність наявна завжди і для всіх. Її дію відчуває як солдат, так і генерал. Командир прагне якомога швидше розв'язати події, що викликали невизначеність та невідомість. В такій ситуації діяльність командира полягає в тому, щоб допомогти підлеглим зрозуміти ситуацію, усунути невизначеність, або, принаймні, переключити їхню свідомість на іншу діяльність задля зниження негативного впливу цього чинника. Різні люди по-різному сприймають одну і ту ж ситуацію. Одні в ній виділяють загрозливі чинники, зосереджують увагу, перш за все на сигналах про небезпеку, інші - виділяють інформацію, яка допоможе скласти програму боротьби з противником, тобто побачити його слабкі місця, ухвалити рішення на найбільш ефективне застосування зброї [6].

Таким чином чинник невизначеності повинен часто

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

супроводжувати процес прийняття рішення офіцером – лідером. Навчившись в процесі бойової підготовки приймати рішення в умовах дії даного чинника командир легше справлятиметься з ним в ході бою.

Подейкують, що немає нічого гіршого, ніж чекати і наздоганяти. В ситуації очікування й в ситуації погоні присутній значний елемент невизначеності. Негативний вплив невизначеності може зменшуватися, якщо командир володіє прийомами контролю емоційної напруженості, оскільки вони є складовою частиною спеціальних методів психологічної підготовки.

Важливо зазначити, що згідно з результатами наших досліджень толерантність до невизначеності являє собою властивість особистості, що дозволяє їй витримувати пов'язані з невизначеністю смислових підвалин власного буття кризові прояви, які виникають під час переходу до нової ідентичності.

References:

- [1] Аксельрод А. Юлій Цезар. 6 законів сучасного лідера. Харків : Віват, 2021. 224 с.
- [2] Громова Г.М. Роль толерантності до невизначеності у психологічної реабілітації учасника бойових дій. Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах: матеріали наук.-практ. конф., НУОУ, (31 жовтня 2019, м. Київ), 84-87, <https://independent.academia.edu/AnnaGromova2>
- [3] Канеман Д. Швидке мислення й повільне. Київ : Наш формат, 2017. 480 с.
- [4] Негрей М.В., Тужик К.Л. Теорія прийняття рішень. Навчальний посібник
- [5] Черевичний С. В. Прийняття рішення командиром у ситуації невизначеності та амбівалентного впливу. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том 1. Організаційна психологія, економічна психологія, соціальна психологія. Вип. 33. Київ, 2019. С. 29-34.
- [6] Черевичний С. В. Толерантність до невизначеності як важлива складова у прийнятті рішення командиром. "Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах" *Матеріали наук.-практ. конф.* (м. Київ, 31 жовтня 2019 р.). Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. С. 292-294.